

УДК 323. 2 : 321

Кокорська О. І.
Донецький національний
технічний університет

ДОВІРА : ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ

Аналізується визначення довіри з позицій антропологічного, соціологічного, психологічного, політологічного підходів. Обґрунтовується висновок про роль культурних та інституційних важелів впливу на стан довіри в суспільстві, що трансформується.

Ключові слова: довіра, структура довіри, фактори довіри.

Кокорская О.И.

ДОВЕРИЕ : ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОНЯТИЯ

Анализируется понятие доверия с позиций антропологического, социологического, психологического, политологического подходов. Обосновывается вывод о роли культурных и институциональных факторов влияния на состояние доверия в трансформирующемся обществе.

Ключевые слова: доверие, структура доверия, факторы доверия.

Kokorska O.

TRUST: UNDERSTANDING A DEFINITION

The article examines a definition of trust from anthropological, sociological, psychological, political science perspectives. The author made the conclusion about the influence of cultural and institutional factors that cause trust under conditions of societal transformation.

Key words: trust, structure of trust, factors of trust.

Дихотомія „довіра-недовіра” останнім часом, без перебільшення, стала однією з найбільш уживаних у політологічній літературі. Саме довіру дослідники завжди згадують як одну з ключових характеристик політичної культури, визначаючи культурні цінності, що сприяють розвитку демократії [1].

Відповідна проблема стала об’єктом дослідження західних учених ще на початку ХХ-го ст., однак широкі дискусії навколо неї розпочалися тільки наприкінці 70-х років. У 1979 році вийшла у світ книга Н. Лумана „Довіра і влада”, в якій автор проаналізував це соціальне явище, як дуже важливе в умовах зростаючих непередбачуваності та ризику сучасного суспільства. В подальшому інтерес до зазначеної тематики зростає і у 80-ті роки до неї звертаються Б. Барбер, С. Ейзенштадт та Л. Роніджер, Д. Гамбетта, Р. Інглхарт та ін.

У 90-ті роки з публікацією праць Б. Міцтел, А. Селігмана, Ф. Фукуями та інших дослідників теоретичне обґрунтування проблеми довіри значно поглиблюється. Важливим внеском в її осмислення стала монографія П.Штомпки „Довіра: соціологічна теорія”, в якій автор всебічно проаналізував і типологізував цей соціальний феномен і запропонував модель пояснення появи та падіння культури довіри [2].

Загалом згадані дослідники та їхні наукові доробки далеко не вичерпують наявний нині обсяг здобутків сучасної західної політичної науки, а, швидше, ілюструють величезний інтерес до вищезначеної теми.

У вітчизняному суспільствознавстві до проблем довіри/недовіри в українських реаліях звертаються переважно соціологи, зокрема І. Бекешкіна, Є. Головаха, Н. Паніна, С. Макеєв, А. Мельников, І. Мартинюк, А. Ручка, М. Парашевін та інші. Їхні напрацювання пов’язані передусім з вивченням тенденцій ставлення громадян до суспільно-політичних інститутів. Так, на підставі аналізу показників моніторингу, що

проводиться Інститутом соціології НАНУ з 1994 року, вони вказують на стійку тенденцію недовіри населення до переважної більшості останніх, насамперед владних, винятком з якої був тільки 2005 р. При цьому дослідники констатують її базисність у розумінні процесів модернізації в сучасній Україні. Більше того, вона визначається як „головна політична загроза для перспективи здійснення стратегії трансформації суспільства” [3, с. 80-81].

Зі свого боку, представники вітчизняної політичної науки хоча і звертаються до доробку своїх колег-соціологів, проте не демонструють власної зацікавленості в аналізі довіри. Одним із небагатьох їх набутків (окрім хіба що звернення до чинників, які можуть визначати її стан) стали спроби термінологічно окреслити названий феномен стосовно політики, здійснені насамперед у словниках. Так, в енциклопедичному політологічному словнику „політичне довір'я” визначається як „вираз відповідності цілей діяльності об'єкта та суб'єкта політики; визнання можливостей суб'єкта задовольнити потреби об'єкта (не підтверджених досі безпосередньою практикою)” [4, с.109]. Надалі підкреслюється його значення як могутнього стимулу активізації політичної діяльності, в зв'язку з чим згадуються деякі підстави формування довіри в політиці: сліпа (безоглядна) віра в ідеали, запропоновані лідерами політичних рухів; динамічне співвідношення інтересів різних класів, верств населення; переконаність у правильності політики суб'єкта. Нарешті, не акцентуючи емоційної детермінанти довіри, вказується на відображення нею морального аспекту політичних відносин суб'єкта та об'єкта, стану їх двосторонності з огляду на кредит довіри, з одного боку, і відповідальність – з іншого. Однак наведена інтерпретація спирається лише на один вимір політичної довіри – влада (держава) – людина (суспільство), що, на нашу думку, явно звужує можливості розуміння її стану в конкретних соціумах.

Метою запропонованої розвідки є визначення поняття довіри з позицій антропологічних і суспільствознавчих наук та спроба його інтерпретації з погляду трансформаційних процесів у сучасній Україні.

Згідно з загальноприйнятною позицією, довіра за своєю сутністю – це віра в надійність людини або системи, впевненість індивіда, групи, суспільства, нації в тому, що

оточуючий світ не має намірів завдати їм шкоду [5, с.188].

На думку психологів і соціологів, основоположна, базова довіра до світу, яка формується насамперед у дитинстві, складає необхідну передумову суспільного порядку. Вона спирається на передбачуваність рутинної практики, засновану на усвідомленні соціальних правил і ролей, та пов'язану з їх дотриманням „онтологічну безпеку” і як така постає важливою умовою усталеності життя. Через неї відбувається чуттєве самовизначення людей за принципом „ми – вони”, „свої – чужі”. Впевненість у „собі подібності” тих, хто об'єднаний поняттям „ми” та „свої”, є основою кожної солідаристської практики. На думку Б. Міцтел, навіть коли в більшості дискусій про довіру висловлюються різні думки про її межі та витоки, аксіомою вважається, що вона є необхідною умовою співпраці між індивідами як формотворча в очікуваннях щодо взаємної поведінки на підставі спільних норм [цит. за : 6, с.150].

Огляд праць зарубіжних і вітчизняних науковців дозволяє структурувати довіру як соціальний феномен, розглядаючи її, по-перше, як установку, очікування; по-друге, як вибіркоче ставлення до іншої людини і одна з суттєвих характеристик міжособистісних відносин; по-третє, як готовність людини приймати без критичного аналізу, „на віру” інформацію, дію, ініційовану іншим (іншими) і її готовність надавати йому (їм) особистісно значущу інформацію. Нарешті, по-четверте, довіра співвідносна з відчуттям ризику, особистої безпеки (моральної, матеріальної, фізичної).

Відома російська дослідниця Т. Скрипкіна проаналізувала структуру цього соціально-психологічного феномена під кутом зору довіри до світу, до іншого і до себе [7]. Такий підхід відтворює психологічну традицію, коли у першому аспекті довіра розглядається як базова установка особистості, у другому вивчається в контексті соціально-психологічних проблем, а в третьому постає предметом психотерапевтичних і психокорекційних процедур.

Знаний польський науковець П. Штомка пояснює причини активного звернення до проблем довіри з боку соціологів відмовою від жорстких, інструментальних, позитивістських моделей суспільства у бік гнучких, культуралістських, пропонуючи її визначення як ставки стосовно майбутніх

непередбачуваних дій інших [2, с.25]. Виходячи з такої дефініції, довіра передбачає два основних компоненти: особливі очікування щодо поведінки іншого в деякій майбутній ситуації та впевненість в дії (ставка). Пояснюючи таку логіку, автор пропонує наочний приклад: я довіряю, що ця дівчина буде гарною дружиною, тому я укладаю з нею шлюб (я ставлю на неї). Схожим чином можна, довіряючи, „ставити” на політика, компанію, фірму, інститут і т.ін. „Недовіра” як протилежне поняття репрезентує собою дзеркальне відображення довіри. Це також ставка, проте негативна: в очікуваннях стосовно дій інших, шкідливих для індивіда, його впевненості у необхідності захисту.

Системно аналізуючи згадані категорії, вчений пропонує такі три виміри довіри: по-перше, як характеристика стосунків, односторонніх або взаємних; по-друге, як особистісна риса (тут вона розглядається з соціально-психологічної перспективи); по-третє, як прояв культури (рішення довіряти чи не довіряти приймається з урахуванням культурного контексту, норм, які стримують або заохочують прояви довіри). На підставі виокремлених П. Штомпкою вимірів розрізняються між собою підстави довіри, відтворення якої у першому випадку базується на оцінці інформації про те, якою мірою учасники стосунків заслуговують на довіру. Разом з тим остання залежить від психологічних характеристик індивіда, а, отже, витоки його довіри/недовіри потрібно шукати в його особистому досвіді, пов'язаному з соціалізацією, попередніми стосунками в сім'ї та різноманітних групових утвореннях. Тобто на другому рівні підґрунтя довіри складає індивідуальна, біографічна генеалогія. Третій, культурний рівень, також спирається на генеалогічну основу, проте іншого масштабу – колективний, історичний досвід суспільства. Мова йде про культури довіри як ціннісно-нормативні системи, що здійснюють незалежний вплив: або заохочуючи довіряти іншим і вимагаючи бути такими, що заслуговують на довіру, або, навпаки, провокуючи недовірливе ставлення до себе. В них домінуючий досвід акумулюється та кодифікується в правила. Якщо переважає його позитивна складова, то для різних сфер соціального життя довіра з великою ймовірністю стає характерним правилом, складається культура довіри. І навпаки, у випадку поширення негативного

досвіду формується культура недовіри [2, с. 99-100].

Таким чином, для П. Штомпки, довіра постає виявом трьох складових: когнітивного аспекту (знання про партнера), безпосереднього акту довіри (моральна поведінка) та культури довіри (соціальний тиск). Особливий інтерес тут викликає культурна складова, адже саме вона вможливує розуміння особливостей прояву довіри-недовіри на вітчизняних теренах. На думку багатьох дослідників, низький рівень довіри співвітчизників до чужинців обумовлюють їхні ментальні особливості. Українець мислить не в категоріях „я-ти” (як американець), „я-ми” (як європеець), чи, зрештою, „я-природа” (орієнтальний психотип), а „я-це я”. Зовнішній світ, який не стосується його безпосередніх потреб чи інтересів, є для нього небутиям. І якщо найближче оточення (батьки, друзі) ще має шанси на порозуміння з ним, то будь-хто віддаленіший постає вже як інший, а отже, чужий, незнайомий, що не сприймається як рівний [8, с. 220].

Окрім цього, фахівці вказують на соціо-психічні особливості українців, зокрема їхню схильність до творення інтимних груп-спільнот з обмеженим членством, які характеризуються почуттєвою близькістю, а не раціонально обґрунтованими прагненнями щодо досягнення спільної мети. У політичному житті такий „селянський” фактор, підсилений крайнім індивідуалізмом, відтворюється в орієнтації багатьох співгромадян на малі форми організації [9, с.12].

Віддзеркалення культурної специфіки, щоправда, досить суперечливе, спостерігається і в психосемантичному аспекті. Якщо звернутися до визначення довіри в новому тлумачному словнику української мови, то звертає на себе увагу його моральне забарвлення. „Довіра – ставлення до кого-небудь, що виникає на основі віри в чийсь правоту, чесність, щирість і т. ін.” [10, с.570]. Проте, як засвідчують результати емпіричних психологічних досліджень, її бачення через однозначне очікування моральної (справедливої, чесною, відповідальною) поведінки є безпідставним. Наприклад, навіть дуже порядна людина в певних ситуаціях не завжди здатна зберегти чужу таємницю і в цьому випадку може оцінюватися як „зрадник” [11, с.56]. Тому, на нашу думку, поширена моральна конотація не є тим критерієм, який дозволяє

беззаперечно та надійно розмежувати довіру та недовіру.

Наявна в українському суспільстві ситуація дозволяє стверджувати, що його культурні особливості впливають на показники довіри, проте вона не може існувати лише як система норм і правил, для її репродукування необхідні певні соціальні інститути. В сучасних умовах інституційні впливи вбачаються більш важливими, насамперед через оцінку ефективності діяльності структур влади та політичної еліти як їх уособлення в період трансформаційних змін.

Підтвердженням цієї думки є результати соціологічного дослідження науковців з Данії П. Наннстада (Nannestad) і Г. Свендсена (Svendson), наведені в доповіді „Інститути, культура і довіра” [12]. Вивчаючи рівень довіри у іммігрантів з незахідних країн (Туреччини, Пакистану та колишньої Югославії), вони дійшли висновку, що рівень генералізованої довіри (тобто до людей загалом, а не до окремих груп) до новоприбульців визначався не їхньою культурою і релігійними віруваннями, а набутим досвідом контактів з данськими державними інститутами, які оцінювалися як справедливі і неупереджені. Тобто, на думку авторів доповіді, якість державних закладів та її постійне поліпшення постають більш реальним шляхом у покращенні рівня довіри порівняно з Геракловими спробами вплинути на зміну системи цінностей, зразків поведінки, тобто того, що пов'язане з культурою.

Пояснюючи низький рівень довіри до політичних, державних інститутів в українському суспільстві, такий висновок підтримують Дж. Джонсон та А. Мельников. На їхню думку, поширена недовіра є результатом екзистенційного досвіду громадян, в якому вони зіткнулись зі зловживанням їх довірою, наприклад, з невиправданими політичними очікуваннями, невиконаними обіцянками політиків або партійних лідерів. Тому на вітчизняних теренах проблема недовіри має бути переорієнтована та сформульована як проблема соціальної справедливості [13, с. 88, 92].

Отже, як складний соціальний феномен та полісемантичне поняття довіра розглядається багатьма галузями знання. В межах політичної науки у відповідній якості

довіру доцільно розуміти як очікування, що партнер зі співпраці не порушить зобов'язань та утримається від опортуністичної поведінки. Довіра зумовлена культурою, проте остання як система норм і правил здатна змінюватися. Впливати на цей процес може ефективна робота інститутів та політична еліта.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии / Г. Алмонд, С. Верба // Полис. – 1992. – № 4. – С. 122-134.
2. Sztompka P. Trust: a sociological theory / P. Sztompka. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1999. – xii, 214 p.
3. Головаха Є. Суспільство, що трансформується. Досвід соціологічного моніторингу в Україні / Є. І. Головаха. – К.: «Демократичні ініціативи», 1997. – 156 с.
4. Політологічний енциклопедичний словник: [навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів]. – К.: Генеза, 1997. – 400 с.
5. Большой толковый социологический словарь (Collins). – Т. 1 (А – О). – М.: Вече, АСТ, 1999. – 544 с.
6. Ловелл Д. Доверие и политика в посткоммунистическом обществе / Д. Ловелл // Pro et Contra. – 2002. – Т. 7. – № 3. – С. 147-161.
7. Скрипкина Т. Психология доверия : учеб. пособие / Т. П. Скрипкина. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 264 с.
8. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення): монографія / О. Донченко, Ю. Романенко. – К.: Либідь, 2001. – 334 с.
9. Головаха Є. Пострадянська деінституалізація і становлення нових соціальних інститутів в українському суспільстві / Є. Головаха, Н. Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 4. – С. 6-22.
10. Новый глумачний словник української мови. В 3-х тт. Т. 1 / укл. В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: Вид-во „Аконіт”, 2001. – 620 с.
11. Купрейченко А. Критерии доверия и недоверия личности другим людям / А. Б. Купрейченко, С. П. Табхарова // Психологический журнал. – 2007. – Т. 28. – № 2. – С. 55-67.
12. Presentation at the conference „Quality of Government: What It Is, How to Get It, Why It Matters” / Gothenburg, Sweden. – November 17-19. – 2005.
13. Джонсон Дж. Экзистенциальные аспекты доверия / Дж. Джонсон, А. Мельников // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2009. – № 1. – С. 78-93.